

НОВІ ОБРІЇ МОВНОГО СВІТУ ІВАНА ФРАНКА

Останнім часом українська наука поповнилася низкою цікавих літературознавчих і мовознавчих досліджень багатогранної спадщини Івана Франка. Канонізована в радянську епоху постать “революціонера-демократа” свідомо обмежувала панораму критичного осмислення його художньої, публіцистичної і науково-популярної спадщини і запрограмувала однобоке трактування її мистецької вартості, пропагувала ретельне просівання творів письменника крізь ідеологічне сито. Сьогодні, в нових умовах суспільного буття, назріла потреба їхнього нового прочитання і неупередженого коментування, що дало б змогу окреслити на повен зріст несфальшований образ нашого національного Пророка.

Помітне місце в сучасній Франкіані зайняла праця Олександри Сербенської “Мовний світ Івана Франка: статті, роздуми, матеріали”, що побачила світ у Видавничому центрі Львівського національного університету в 2006 р. Як засвідчує підзаголовок, це своєрідна книга нарисів, у яких авторка зачіпає ті питання, які до недавнього часу залишалися поза увагою лінгвістів. Вона намагається проаналізувати мовну концепцію Франка з проекцією на сьогоднішні проблеми розвитку і функціонування української мови в незалежній Україні.

Перший розділ монографічного дослідження – “Рідна мова в житті Генія” – дає змогу зануритися в “океан Франкового мовного буття”, пізнати його цілющі глибини, збагнути складний механізм опосередкованого відображення “людини в слові” і “слова в людині”. Дослідниця актуалізує міркування письменника про роль рідної мови в його житті, про непрості взаємостосунки рідної і чужої мови в умовах бездержавності (“кумедний дуалізм мовний”), про долю української мови в австрійській і підросійській Україні, про вплив суспільних чинників на вироблення та утвердження єдиної для українського народу літературної мови як запоруки національної єдності. Авторка вводить в науковий лінгвістичний обіг статті Івана Франка “Двоязычність і дволичність”, “Сухий пеня”, які радянське франкознавство свідомо замовчувало і не включало ні у двадцятитомне, ні в п’ятдесятитомне Зібрання його творів. У першій із них об’єктом критики письменника було відступництво від рідної мови, а в другій – сумнозвісний Емський указ про заборону української мови, який відображав реальне втілення імперської політики царської Росії.

Розкриваючи філософську підоснову лінгвістичної концепції Івана Франка, О. Сербенська підкреслює, що письменник завжди тонко відчував “живий організм мови” і був переконаний, що “живий язик можна і треба студіювати як живу рослину, але не можна і не слід засушувати і заковувати в мертві правила і формулки”. Звідси така увага митця до уснорозмовного мовлення в усіх його соціальних виявах і можливих способах відтворення в писемній формі літературної мови. Магія живого слова була для нього тим камертоном, який

давав змогу письменникові гармонізувати свою душу з душею народу і матеріалізувати цю співзвучність у мовній тканині художнього твору.

У монографії знаходимо цікаві розмірковування дослідниці стосовно понять “мовна індивідуальність”, “мовна особистість” в інтерпретації Івана Франка. Питання мовного стилю “як естетичного коду певної епохи” постійно були в полі зору письменника. “Кожний час, кожда суспільність, – наголошував він, – має свої естетичні міри для творів літературних”. І хоча ця проблема вже неодноразово була об’єктом аналізу наших франкознавців, О. Сербенська зуміла свіжим оком виокремити артикульовані в науковому дискурсі Франка чинники, що формують “мовний генотип особистості”, і розглянути їх з погляду статичної і динамічної моделі науки про стиль.

Рецензована праця не є сухим переліком мовних фактів, навпаки, авторка часто відходить від традиційного лінгвістичного аналізу Франкового тексту. Щоб глибше проникнути в творчу лабораторію письменника, щоб розпізнати секрети не лише його поетичної, а й прозової, публіцистичної чи наукової творчості, вона намагається розглянути її крізь призму концептуалізації та мовної категоризації духовної сфери людини. Розкриваючи Франкову концепцію духовності, трактування її у світоглядно-соціальному ракурсі, дослідниця наголошує, що митець вбачав у ній вічну творчу та рушійну силу всього суцього, розцінював як “мірило праведное” в поступальному русі людства. Завжди актуальними залишаються міркування письменника, що формування людської особистості залежить від “суспільної совісті”, “суспільної моралі”, що “гнила суспільність” ніколи не породить здорових сил, а плодить лише брехню, лицемірство, пустомельство, “духовний вакуум”.

Франкові контексти, які репрезентують семантичний простір лексем “дух”, “духовність”, передають їхній зміст крізь призму мовних та ментальних особливостей, що формують картину світу митця.

Аналізові мовної майстерності письменника присвячений підрозділ “Кольороназви у прозі Івана Франка”, який є найпомітнішим у рецензованій монографії. Написаний вправною рукою, він містить багато тонких спостережень і цікавих висновків, що стосуються енергетичної природи й естетики кольору, його функцій у культурах різних часів і народів, символіки кольороназв у прозових текстах І. Франка, характеру її впливу на емоційно-почуттєву сферу читача.

Дослідниця справедливо відзначає, що в багатьох Франкових творах відчутний не лише соціальний, а й серйозний психофізіологічний підклад, ми часто бачимо, як “в руку першорядного художника слова своє перо вкладає й науковець”. Адже саме Франко перший дав українською мовою працю із психофізіології, органічно вписавши цей науковий текст у буття рідної мови, саме він став творцем багатьох наукових термінів і термінологічних словосполучень із цієї галузі людських знань. Франко цікавився впливом кольору на психіку людини, вивчав теорію кольору з погляду його використання під час творення художнього образу, вдало інтерпретував роль “змислів зору” у поетичній чи прозовій канві мистецького твору. Але, як справедливо зауважує О. Сербенська,

письменник не належав до тих митців, у яких зорові враження домінують, він навіть застерігав від “кольористичних оргій”.

Дослідниця простежила частотність і змістове навантаження лексем, які формують кольоративний словник Франка, розкрила символіку жовтого, зеленого, чорного, білого, золотистого та інших кольорів у тканині прозового тексту. Докладно проаналізовано семантику чорного і білого в повісті І. Франка “Перехресні стежки”. За спостереженнями авторки, мазки чорного і білого у словесній тканині твору яскраво відтінюють душевний стан героїв, відображають мозаїку непростих людських взаємин, формують змістову домінанту окремих частин оповіді. Саме увага до “психології барви” і її розкриття засобами художнього слова і становлять один із секретів творчості письменника, яка й сьогодні не втратила свого пізнавального значення і виховної сили.

Завершує перший розділ монографії невеличка стаття “Видатний дослідник української фразеології”, яку передруковано із збірника “Українське літературознавство” за 1969 р. Відзначаючи “мозольну працю” І. Франка над збиранням і вивченням фразеологічного матеріалу, авторка справедливо підкреслює наукову і суспільну вагу упорядкованої ним тритомної збірки “Галицько-руських народних приповідок”, проте окремі міркування і пропозиції дослідниці сьогодні вже втратили свою актуальність. Це стосується, зокрема, твердження, що ця збірка “на жаль, не перевидавалася і сьогодні є бібліографічною рідкістю”, що “вона майже невідома і радянським дослідникам фразеології”, що “пора перевидати цінну франківську збірку і глибоко вивчити його діяльність як фразеографа”. Нині з ініціативи молодого вченого С. Пилипчука вже перевидано унікальну Франкову працю, опубліковано й цікаву монографію цього ж автора “Галицько-руські приповідки”: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка” (Львів, 2008. –219 с.).

Другий розділ рецензованої монографії має назву “Франкові засади мовотворчості журналіста”. В його основу покладено текст лекцій “Основи мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка”, які авторка впродовж багатьох років читала на факультеті журналістики Львівського національного університету. Дослідниця фахово розкриває погляди Івана Франка на журналістику як особливий вид суспільної діяльності та його ставлення і вимоги до особистості журналіста. Розцінюючи пресу як “правдиву школу вільніших думок і політичного мислення”, письменник розглядав газетярів як силу, здатну не тільки відображати суспільну атмосферу, а й спричинюватися до її витворення. Саме Франкові належить пріоритет у виробленні концепції національної преси, а його мовна практика заклала міцний фундамент для формування і розвитку газетно-публіцистичного стилю в Галичині. Заперечуючи наявну в галицькій офіційній пресі “макаронічну мову”, яку письменник іменував “важким язичієм”, “каліченою російсько-церковно-галицькою мовою”, він упевнено наближав її до східноукраїнських стандартів, бо вважав, що “часописна мова” повинна не тільки виконувати інформативну функцію, а й сприяти розвитку висококультурної мови цивілізованого народу. Спостереження О. Сербенської над проблемами мовної комунікації в аспекті практики і теоретичних засад Франка-журналіста дало змогу актуалізувати міркування письменника про

мовний генотип особистості, який накладає свій відбиток на характер її мовленнєвої діяльності.

Результатом вдумливого прочитання Франка є наступний розділ рецензованої праці – “Франкові думки про мову” (С. 227–281), у якому авторка подає, відповідно систематизувавши, найважливіші й знакові, на її погляд, фрагменти з різних творів письменника, ученого-енциклопедиста (поетичних, прозових, наукових, публіцистичних та епістолярних), з яких постає Франкове бачення природи й суті мови, місця рідної мови в системі культурно-історичних надбань народу й нації, ролі українських письменників в утвердженні, розвитку, інтелектуалізації української мови, взаємодії літературної мови з діалектами тощо.

На сьогодні, коли ми, на жаль, ще не маємо ні енциклопедії франкознавства, ні словника мови творів Івана Франка, така праця набуває особливої ваги, оскільки в сконцентрованій, стислій формі творить нам лінгвістичний портрет Велетня духу.

Як зазначено у вступному слові, авторка виокремила чотири головні групи висловлювань Івана Франка про мову відповідно до його філософсько-лінгвістичної концепції: 1) Мова – любов – серце (с. 232–237); 2) “... В слові твому іскряться І сила й м’якість, дотеп і потуга, І все, чим може вгору дух піднятися...” (с. 238–254); 3) “Поперед мова і стиль” (с. 254–270); 4) “... Сотні бід тяглись за нами вслід, щоб нашу честь, язик, ім’я затерти” (с. 271–281). Відзначимо, що в добірці Франкових текстів наявні не тільки загальновідомі й широкоцитовані висловлювання Івана Франка про мову (“Якби ти знав, як много важить слово” (“Антошкові П.”); “... в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою” (“Двоязичність і дволичність”); “Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації..., а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору...” (“Літературна мова і діалекти”) та ін.), але й менш знані пересічному читачеві виїмки з тих праць, що не ввійшли до п’ятдесятитомника, а зараз передруковані у збірці “Мозаїка” (Львів, 2001), як-от: “...Українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа українського слова, українського розвитку чужа для великоруської суспільності” (“Сухий пен”); “... Прийшла й остання весна – брехлива, фарисейська, оперта на пустім слові і здухнена одним словом – і знов не піднявся з-посеред російської суспільності ані один смілий і рішучий голос в обороні українського слова, ані один грімкий протест проти соромного указу” (“Сухий пен”). Зрозуміло, що подібні висловлювання Івана Франка воліли не згадувати в підрадянському мовознавстві. Безпечніше було досліджувати теми дружби українського й російського народів у творчості Івана Франка (див. “Франкознавство” у Львівському університеті. – Львів, 1984).

Наскільки нам відомо, у франкознавстві це друга спроба укласти тематичну добірку висловлювань Івана Франка. (Перша належить Михайлові Вознякові – “Іван Франко в автобіографічних висловах”, 1951 р.; 1955 р.). Подані уривки з Франкових творів, що тезисно розкривають його погляди на мовні пи-

тання, не тільки мають популяризаторське значення, але й можуть бути довідковим інструментарієм для подальших філологічних студій у цій царині, оскільки мають докладну й точну паспортизацію.

До рецензованої книги ввійшов реферат книги Аллена Гранта “Чутливість на барви, її розвиток і значення в органічній природі”, який І. Франко підготував на основі німецькомовного видання і опублікував 1881 р. у польському журналі “Przegląd tygodniowy”. Переклали реферат українською Олександра Сербенська та Юрій Романишин.

Аллен Грант (1848–1899) – англійський філософ, есеїст, письменник канадського походження, автор низки серйозних праць з естетики, зокрема широкозної й цитованої на ту пору “Фізіологічної естетики” (1877), у яких розвивав ідеї Спенсера на матеріалі фізіології та психології відчуттів. На думку Аллена Гранта, людина переживає фізіологічне подразнення як почуття естетичного задоволення або незадоволення залежно від того, чи воно корисне, чи шкідливе для організму. Зі всіх органів почуттів він особливо виділяв зір і слух – “інтелектуальні” органи, які найбільше від інших віддалені від задоволення безпосередніх біологічних потреб.

Переклад цього реферату і введення його в науковий обіг – це ще один штрих до творчої біографії письменника, що допомагає глибше проникнути в обставини формування його світогляду, передумови його відкриттів на ниві естетики й психології творчості, прояснює багато тверджень митця про природу художньої творчості тощо. Охочим оцінити якість перекладу допоможе зіставлення польського й українського текстів, які подані в рецензованій праці паралельно.

Отож, різножанрова, багатоаспектна, оригінальна книга Олександри Сербенської “Мовний світ Івана Франка. Статті, роздуми, матеріали” – не принагідна, приурочена до ювілейної дати франкознавча студія, а вислід багаторічної й ґрунтовної праці професорки, одна з магістральних тем її наукових досліджень. Це спроба звільнитися від усталених догм, що витворилися в умовах тоталітарного режиму, це намагання зазирнути неупередженим оком у тайники мовного світу Каменяра, щоб збагнути секрети не тільки художньої, а й публіцистичної та наукової його творчості.

Марія Білоус

доцент кафедри української мови
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Зеновій Терлак

завідувач кафедри української мови,
кандидат філологічних наук, доцент
Львівського національного університету
імені Івана Франка